JOHANNES AAVIKU KEELELISTE UUENDUSTE LEVIK

ANTOINE CHALVIN

Kuigi Johannes Aaviku ja keeleuuenduse teemale on pühendatud tohutult palju teaduslikke publikatsioone, on avaldatud väga vähe selliseid uurimusi, mis püüaksid selgitada Aaviku uuenduste leviku protsessi, rekonstrueerida teed, kustkaudu saab ühe inimese väljamõeldud keelend, mille teket ei motiveeri mingi kommunikatiivne ajend, keelekogukonnas aegamisi tuntuks ja/või kasutatavaks. Just selles on minu arvates keeleuuenduse põhiline mõistatus ja just see muudab keeleuuenduse põnevaks. Siinses artiklis vaatlen kõigepealt olulisemaid metodoloogilisi probleeme, mis niisuguse uurimusega kaasnevad. Seejärel esitan oma meetodi, mis võimaldab praegu kättesaadavate allikate põhjal jälgida Aaviku leiutatud tehissõnade levikut. Lõpuks rakendan seda meetodit mõne konkreetse näite peal, visandades seeläbi tehissõnade levikuprotsesside tüpoloogia.

1. Sotsioloogiline mudel ja selle rakendamise probleeme

Uuenduste levik on sotsioloogias klassikaline uurimisobjekt. Enamik töid käsitleb tehnilisi uuendusi (tööriistu, masinaid, tooteid, meetodeid) või uusi tarbekaupu. Kommunikatiivseid ja iseäranis keelelisi uuendusi on oluliselt vähem uuritud, vähemasti diakrooniliselt. Keelemuutustega tegelnud sotsiolingvistid on koostanud peamiselt sünkroonilisi uurimusi. Nad on püüdnud registreerida parasjagu toimuvaid (eeskätt foneetilisi) muutusi niisugustena, nagu need paistavad sünkroonilises plaanis keeletavade varieerumise kaudu. Nende sotsiolingvistide põhieesmärgiks ei ole kirjeldada mitte muutuste ajalist aspekti ega dünaamikat, vaid muutuste omadusi ja sotsiaalseid mõjusid nii makro- kui ka mikrosotsiolingvistika tasandil.[1]

Tehniliste ja materiaalsete uuenduste puhul on arvukad diakroonilised uurimused võimaldanud arengukõverate abil näidata, milline on aja jooksul olnud asjassepuutuva muutuse levikuaste. Esimene kõver (a) näitab koondprotsentides, kui palju on neid, kes on uuenduse omaks võtnud. Enamikul juhtudest on see kõver S-tähe kujuline. Võimalik on tõmmata ka teine kõver (b), mis kujutab nende isikute arvu, kes uuenduse kindlal ajahetkel omaks võtavad. Kõver (b) on üldjuhul kellakujuline (vt joonist 1).

Esimeses faasis (t0–t1) levib uuendus võrdlemisi aeglaselt (graafikul mõlema kõvera lauge tõus) vähese hulga inimeste seas, kes katsetavad uuendust enne teisi (i n n o v a a t o r i d ja v a r a s e d o m a k s v õ t j a d). Leviku rütm kiireneb vähehaaval ja teises faasis (t1–t2) levib uuendus üha suurema hulga rahva seas (v a r a n e e n a m u s). Punktis t2 saavutab protsess hari-

[1] Olulisemaid autoreid: William Labov (makrosotsiolingvistikas) ning James ja Lesley Milroy (mikrosotsiolingvistikas).

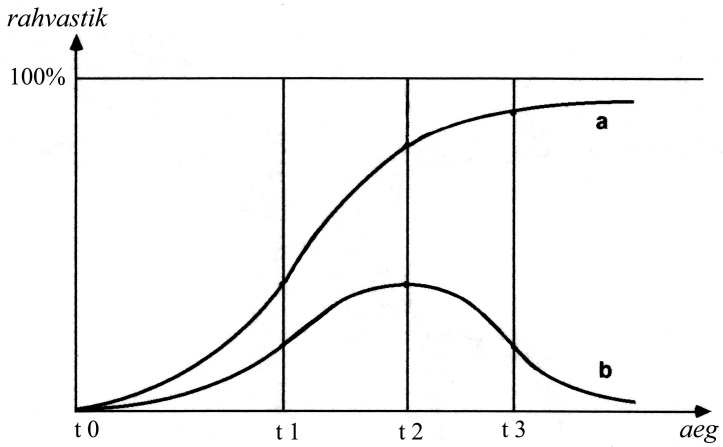

J o o n i s 1. Uuenduste leviku tüüpkõver.

punkti, uute o m a k s v õ t j a t e arv on sel hetkel kõige suurem. Seejärel hakkab kõverate suund märkimisväärselt erinema: leviku koguprotsent tõuseb aeglaselt, nn uute omaksvõttude arv aga väheneb (h i l i n e e n a m u s). t3 tähistab protsessi lõppu. Pärast seda on uusi omaksvõtte võrdlemisi vähe ja need ei suurenda märkimisväärselt leviku koguprotsenti: nende taga on v i i v i t a j a d, kes võtavad uuenduse omaks oluliselt hiljem kui teised (Mendras 1989: 220; Rogers 1995: 257–262).

Kuigi keelelised uuendused on sootuks teise loomuga, võib siiski eeldada, et nende levik toimub sarnaste järkude kaupa. Ülaltoodud kõveratel toodud levikuetapid puudutavad uuendusi, mis on saavutanud edu suurema osa rahvastiku seas, kuid muidugi mitte alati ei lähe asjad samamoodi. Levikuprotsess ei pruugi lõpuni jõuda, võib mingil hetkel katkeda ja asenduda seisaku- või taandefaasiga. Katkestus võib toimuda spontaanselt (sellise uuenduse puhul, millel on piiratud sihtrühm või mis on lihtsalt ajutiselt moes jne) või välise häireteguri toimel. Eesti keele puhul võib nimetada kaks seda tüüpi põhitegurit. Esimene oli ametliku keelenormi kehtestamine alates 1925. aastast. Teine oli NSVL-i anneksioon koos selle tagajärgedega kirjandus- ja kultuurielule stalinismi perioodil: kirjanike massiline väljaränne, uute kirjanduskaanonite pealesurumine, uuenduste ja harvade keelendite suhtes vaenuliku keelepoliitika rakendamine jne.

Niisuguste diakrooniliste uurimuste koostamine keeleliste uuenduste kohta – eeskätt nende kohta, mis on seotud keeleuuenduse liikumisega – on mõneski mõttes keeruline. Põhiprobleem on levikuprotsendi väljaarvutamine. Praeguse aja kohta on seda lihtne kindlaks teha küsitluse teel, kuid ei ole ühtegi vahendit, mis lubaks teha piisavalt täpseid järeldusi mineviku kohta. Keeleuuendusliikumisega seotud uuenduste levikuprotsess on praeguseks enamasti lõppenud ja küsitluste abil on võimalik saada andmeid ainult selle tulemuste, mitte aga üldise kulgemise kohta. Teoreetiliselt saab sellest probleemist mööda põigata kahel viisil.

1.1. Esimene võimalus: korpuseanalüüs

Esimene lahendus on uurida tegeliku leviku asemel kasutussagedust diakroonilises korpuses, vaadeldes seda tegeliku leviku umbkaudse kajastusena teatavas registris või valdkonnas. See eeldab uuringu piiramist kirjakeelega, sest ajavahemiku 1912–1944 kohta ei ole võimalik suulist korpust moodustada.

Ka kirjaliku korpuse moodustamine ei ole lihtne. Esimene raskuskoht on seotud korpuse representatiivsusega. Et peegeldada tõetruult kirjaliku keelekasutuse seisu, peaks niisugune korpus hõlmama tekste niihästi keeleuuenduse pooldajatelt kui ka vastastelt, kusjuures perioodi iga alajaotise kohta peaks nii pooldajate kui ka vastaste proportsioon olema võimalikult lähedane nende osakaalule vaadeldava ajajärgu kõigi avaldatud teoste hulgas (praktikas on seda väga raske kindlaks teha). Peale selle peaksid korpuses olema esindatud ainult sellised tekstid, mida ei ole keeletoimetajad muutnud, vähemalt selles osas, mis puudutab analüüsitavaid uuendusi.

Kui piirata uurimisväli ainult kirjanikega (luuletajate, proosakirjanike, kriitikute ja esseistidega), siis pakub säärase piisava esindusastmega ja kahte eelnimetatud aspekti katva korpuse ajakiri Looming. Loomingut hakkas kirjanike liit välja andma 1923. aastal ja see oli esimene kirjandusajakiri, mis avaldas tekste kõigilt autoritelt, sõltumata koolkonnast või rühmitusest. Kuni ametliku keelenormi kehtestamiseni oli autoritel peaaegu absoluutne vabadus. Hiljem oli toimetajate ainsaks märkimisväärseks sekkumiseks tähe *y* süstemaatiline asendamine *ü*-ga. See tolle aja mõistes haruldane sallivus nn uuendatud keele vastu tulenes osaliselt sellest, et kirjaniku keelelisi iseärasusi ei ole kombeks sama kergekäeliselt parandada kui ajakirjaniku või teadusteksti autori omi. Seda sallivust võib seletada ka asjaoluga, et väljaande peatoimetaja kohal töötasid keeleuuendusse positiivselt suhtunud Friedebert Tuglas (1923–1926), Jaan Kärner (1926–1930) ja Johannes Semper (1930–1940). Kõnealuse korpuse oluline puudus on tõik, et see ei kata ajavahemikku 1912–1923, kui levisid paljud uuendused. Seetõttu tuleks nende uurimiseks koostada täiendav ja võrreldava loomuga korpus, see aga on võrdlemisi keerukas, kui mitte lausa võimatu ülesanne.

Peale esinduslikkuse on oluline ka korpuse maht. Et korpus oleks kasutatav, peab selles olema piisavalt palju uuritava nähtuse esinemisjuhte, ilma milleta ei oleks protsentide arvutamisel mõtet. Seega peaks korpuse maht olema pöördvõrdeline uuenduse v i r t u a a l s e s a g e d u s e g a, mis on nende kontekstide sagedus, kus uuendus teoreetiliselt võib esineda, ehk teisiti öeldes sagedus, mis uuendusel oleks sel juhul, kui teda kasutataks süstemaatiliselt. Kui kõige tavalisemaid morfoloogilisi uuendusi näib olevat võimalik uurida ka võrdlemisi piiratud korpuste nagu ajakirja Looming abil, siis neologismide uurimine eeldaks oluliselt mahukamat korpust, mis peaks hõlmama eeskätt uuenduse leviku algusperioodi osas enamikku eesti kirjandust ja ajakirjandust. Praegu olemasolevad aastate 1912–1944 arvutikorpused on vajalikust mahust alles kaugel. Kõige suurem neist, Tartu Ülikooli arvutilingvistika uurimisrühma korpus (*http://www.cl.ut.ee/korpused/baaskorpus*) ei hõlma ei 1920. ega 1940. aastaid. Sajandi teise kümnendi tekstidest on korpuses vaid 429 000 sõna ja 1930. aastatest 369 000 sõna, mis ei võimalda uurida sõnavarauuenduste levikut. Eesti Keele Instituudi paberkandjal leksikograafiakorpus, mida tuntakse kirjakeele arhiivi nime all, sisaldab 4,3 miljonit sõnanäidet, mis on kogutud võrdlemisi suure hulga XX sajandil avaldatud

teoste ja ajakirjandusväljaannete tekstidest. Et see korpus on koostatud ühe sõnastiku („Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu") vajadusi silmas pidades, siis ei ole selle eesmärk kajastada keelekasutuse statistiliselt representatiivset seisu. Sõnaesinemused on tuvastatud käsitsi ja valikuliselt: esialgne juhtidee, mis töö käigus mõnevõrra muutus, oli välja valida vaid sellised näitelaused, mis oleksid kasulikud sõna tähenduse illustreerimiseks.[2] Teiseks, kui EKI korpuses ongi hästi esindatud 1930. aastate kirjandus, siis keeleuuenduse õitsenguaega (1912–1925) kajastab see väga ebapiisavalt.

Viimaks veel üks tingimus, mida niisugune korpus peab täitma: selleks on korpuse kronoloogiline tihedus. Et oleks võimalik täpselt jälgida uuenduste leviku suurenemist, peab korpusel olema piisav kronoloogiline järjepidevus. Üksikud, üksteisest ajaliselt võrdlemisi kaugete ajaperioodide väljavõtted (nagu näiteks Virve Raagi koostatud korpuses 1998) on levikuprotsessi uurimiseks ilmselgelt ebapiisavad. Arvan, et minimaalselt kataks neid vajadusi selline korpus, kus perioodi 1912–1944 kohta oleks iga aasta võrdselt esindatud.

Kõiki neid raskusi arvesse võttes näib, et vähemalt praeguse seisuga ei ole Aaviku uuenduste levimise protsessi statistilise korpuseanalüüsi põhjal võimalik uurida.

1.2. Teine võimalus: levikuskaala

Teise võimaliku lahendusena võib loobuda püüdest väljendada levikuastet püsiva muutuja abil. Kui mitte püüda täpselt määratleda protsenti või esinemisjuhtude arvu, siis on võimalik analüüsida eri tüüpi mittekvantifitseeritavaid fakte, mis uuenduste levikule valgust heidavad. Levikuastet väljendavat diskreetset muutujat, samuti fakte, millele tuginedes saab kindlaks määrata muutuja väärtusi, ei ole võimalik defineerida selliselt, et see kataks kõiki uuendusetüüpe.

Järgnevas keskendun tehissõnade leviku analüüsile. Sellel valikul on kaks põhjust. Esiteks: võttes arvesse ühtaegu suvalisust, mille tingib nende kunstlikkus, ja samal ajal keelelise vajalikkuse puudumist, näib mõningate selliste sõnade leviku õnnestumine hämmastavam ja järelikult ka uurimiseks põnevam kui teist tüüpi neologismide uurimine. Teiseks võimaldavad tehissõnad tõenäoliselt teha kõnekamaid tähelepanekuid. Et neid sõnu ei ole olnud keeles ega selle variantides (murretes, vanas kirjakeeles jne) eelnevalt olemas, on nad põhjapanevad uuendused, mille täpne tekkeaeg on hõlpsasti tuvastatav ja mille arengut on lihtne jälgida. Peale selle on kindel, et nende levik sõltub esmajoones nende loojast ja peamisest propageerijast. Seevastu need keelendid, mis keeles juba olemas on – või sellised, mis minevikus on olnud ja vaadeldaval hetkel keeles mingil kujul on säilinud, või isegi sellised, mis võiksid keeles olemas olla, tulenevalt neologismide tekke üldisest loogikast (tuletamine ja laenamine) või keele arengust –, võivad levida spontaanselt ja nende puhul on Aaviku tegelik mõju vähetähtis. Niisuguste keelendite kaasamine ei muudaks ehk kogu protsessi kulgu, kuid selle põhjal ei saaks teha järeldusi selle kohta, kuidas keelekogukonna liikmed keeleuuendaja suvalisi otsuseid vastu võtavad.

Sotsioloogiaalases kirjanduses võib uuenduse omaksvõtu astme kohta leida erinevaid skaalasid. Üks tuntumaid uuenduste leviku asjatundjaid Everett

[2] 1994. aastal Rudolf Karelsonilt saadud informatsioon.

Rogers on välja pakkunud järgmise skaala, mis kajastab ka protsessi eri järke: 1) uuendusest teadasaamine; 2) veendumine (pooldava või tõrjuva hoiaku kujundamine uuenduse suhtes); 3) otsus uuendus omaks võtta või sellest loobuda; 4) rakendamine (uuenduse kasutamine); 5) kinnistamine (uuenduse vastuvõtmise või sellest loobumise otsuse kinnistamine) (Rogers 1995: 162).

Osaliselt sellest skaalast innustust saanuna on Robert L. Cooper määratlenud neli uuenduste omaksvõtmise astet, mida ta peab iseäranis kohaseks keelekorraldustegevuses: 1) teadlikkus: uuenduse võimalike omaksvõtjate võime uuendust tuvastada; 2) hindamine: pooldava või tõrjuva hoiaku võtmine uuendusest saadava isikliku kasu suhtes; 3) pädevus: võime uuendust adekvaatselt kasutada; 4) kasutamine: uuenduse tõhus rakendamine.

Viimati esitatud skaalal on küll neli astet, mis teoreetiliselt üksteisele järgnevad, kuid on vahel ka samaaegsed või erinevas järjestuses (näiteks võib uuendust hakata kasutama, kuigi pole selle õigeks kasutamiseks vajalikku pädevust) (Cooper 1989: 61–62).

Nagu näha, ei väljenda viimati esitatud skaala (nagu ka esimene) uuenduse omaksvõetuse astet mitte kollektiivi, vaid üksikisiku tasandil. Seega ei ole rangelt võttes tegu levikuskaalaga ega ole sellisel kujul siinse uurimuse tarbeks kasutatav. Oleks mõeldav kanda see üle kollektiivsele tasandile, määratledes leviku astet enamiku üksikisikute uuenduse omaksvõtu astmena keelekogukonnas kindlal ajahetkel. See lahendus ei oleks siiski mõistlik ja seda kolmel põhjusel.

Esiteks tugineks sel juhul leviku aste t e a d l i k u omaksvõtu protsessi etappidele. Cooperi kolm esimest astet eeldavad selgesti, et isik teab, et uuenduse puhul on tegu uuendusega, ja ta o t s u s t a b seda kasutada kindlatel eesmärkidel („isiklik kasu"). Kuid kui tehniliste uuenduste omaksvõtt saab tõepoolest toimuda sellise otsuse tulemusena, siis ilmselt ei ole see üldjuhul samamoodi keeleliste uuendustega. Kui jätta kõrvale keeleliselt kõige teadlikumad inimesed (kirjanikud, ajakirjanikud, keeleteadlased jne), siis võib arvata, et enamik keelekasutajaid e i o t s u s t a seda või teist neologismi kasutada. Vastupidi, just neologism n-ö kehtestub nende suhtes keelekeskkonna mõjul. Seega, kui niisugune kolmeastmeline eristus enne tegelikku kasutamist võib olla asjakohane mõne isikuterühma puhul, siis universaalseks leviku-uurimuseks ei ole see minu arvates sobiv.

Teiseks ei arvestaks niisugune ülekantud skaala uuenduse kasutamise sotsiaalset mõõdet, mis tundub olevat väga tähtis. Uuenduse leviku hindamiseks ei piisa sellest, et tehakse kindlaks enamiku inimeste suhtumine. Oluline on teada ka seda, k e s uuendust kasutab.

Viimaks ei arvesta Cooperi skaala ka eri registrite või valdkondade kasutamiserinevusi, mis näib samuti levikuastmete kindlakstegemises rolli mängivat. On selge, et vaid kirjanduses levinud uuendusel ja kirjakeeles üldiselt levinud uuendusel ei saa olla sama levikuaste.

Kõike eelnevat arvesse võttes pakun välja järgneva skaala. Sellel on neli astet, mille täpsed omadused on asjakohased nimelt keeleuuenduse tehissõnade uurimiseks.

Nullaste. Sõna ei kasutata üldse või kasutab ainult sõna looja.

1. aste. Sõna kasutavad üksikud uuendusmeelsed autorid, peamiselt või ainult kirjanduslikes tekstides. Enamikule keelekogukonna liikmetest on sõna endiselt tundmatu.

2. aste. Sõna kasutavad peale uuendusmeelsete ka keeleuuenduse vastased – see näitab, et sõna ei tekita enam poleemikat. Sõna levib väljapoole ilukirjanduslikke tekste, seda kasutatakse ajakirjanduses, kooliõpikutes, haldustekstides, tehnilise sisuga tekstides jne. Enamik keelekasutajaid on omandanud või parasjagu omandab sõna passiivselt.

3. aste. Enamik keelekõnelejaid kasutab sõna sageli nii kirjalikult kui ka suuliselt. Sõna on keelde täielikult lõimunud ja seda ei tajuta enam harva esinevana ega neologismina.

Õnnestunud levikuprotsessi puhul järgneb nende astmete raames üksteisele neli järku. Nullaste katab kahte järku: esiteks n-ö latentsusjärgu, mis vastab intervallile sõna loomise väljakuulutatud aja ja selle esimese trükitud, kirjaliku näite vahel (mõnikord toimub see mitu aastat hiljem), ja teiseks tutvustusjärk, mis on sõna avaliku elu algus. 1. astmes algab sõna esmase leviku järk, 2. astmes üldistumise järk, mis jõuab lõpule, kui sõna saavutab 3. levikuastme.

2. Tehissõnade leviku tunnused

Siinkohal püüan määratleda parameetrid, mis võimaldaksid niisuguse skaala järgi kindlaks teha tehissõna leviku astme (muutuja, mida tähistab edaspidi täht d). Kasutada võib mitut erinevat tunnust. Kirjeldan neid alljärgnevalt, täpsustades, mille poolest need d väärtusele olulised on.

2.1. Kasutajate identiteet. Sõna mis tahes esinemus mõne teise autori tekstis näitab selgelt, et eksperimenteerimise järk on lõppenud ($d > 0$). Kui tegu on n-ö uuendusmeelse autoriga, s.t kui ta keeleuuenduse aktiivse perioodi jooksul on olnud liikumise pooldaja, siis ei saa sellest rohkem midagi järeldada. Kui aga tegu on mitteuuendusmeelse autoriga, siis on üsna suur tõenäosus, et sõna on saavutanud levikus juba 2. astme ($d \geq 2$). See on peaaegu kindel siis, kui kõnealust sõna kasutanud autor on eksplitsiitselt keeleuuenduse vastane. Kui erandid kõrvale jätta, siis ei tarvita keeleliselt konservatiivsed autorid tehissõna enne, kui seda on kasutanud juba teised autorid ja kui nende potentsiaalsed lugejad sõna tunnevad.

Selle kriteeriumi rakendamine eeldab muidugi mõista, et kõik autorid saab jagada kahte rühma vastavalt nende kuulumisele kas uuendusmeelsete või konservatiivide hulka. Keeleuuenduse perioodi puhul ei ole sellega raskusi, sest tollal oli piir liikumise pooldajate ja vastaste vahel küllaltki selge. Pärast Teist maailmasõda muutusid asjad natuke keerukamaks. 1960. ja 1970. aastatel hakkas siiski uuesti tekkima lõhe tehissõnade pooldajate ja vastaste vahele ning osa autoreid ja tõlkijaid, nagu Jaan Kross ja Ain Kaalep, võib selgelt paigutada esimeste hulka kuuluvaiks.

Uuendusmeelsete autorite tekstidest sõnade esmaesinemuste otsimine – mis võimaldaks kindlaks määrata esmase levikujärgu aja – eeldab nende autorite asjassepuutuval perioodil avaldatud teoste põhjalikku läbiuurimist. Seda tüüpi töid, mille laiemaks eesmärgiks on tuvastada autori sõnavaralised iseärasused, on lõputööna Tartu Ülikoolis arvukalt kaitstud. Nendes lõputöödes uuritud ja siinses uurimuses käsitletud perioodide autorite seas on ka keeleuuenduse pooldajaid: Marie Under (Tooming 1973; Liiv 1976), Johannes Semper (Kroll 1968; Olesk 1976; Kaart 1979), Johannes Barbarus (Tiit 1964), Oskar Luts (Maanso 1978), samuti Gustav Suits (Laane 1972; Kukk 1974;

Urn 1978) (tema positsioon ei ole sama selge nagu teistel). Friedebert Tuglase ja Villem Grünthali tekste on uuritud kuni 1913. aastani. Eeskätt neist diplomitöödest, mis käsitlevad Marie Underit ja Johannes Semperit, nähtub, et mitut Aaviku tehissõna kasutati juba väga vara.

2.2. Esinemus korpustes. Kuigi praegu kättesaadavad korpused ei võimalda vaid nende põhjal sõnade levikuastet uurida, leiab näiteks kirjakeele arhiivist väga väärtuslikku informatsiooni. Esiteks on seal näiteid eelmise kriteeriumi rakendamise kohta. Teatavail juhtudel võib sealt saada umbkaudset infot ka sõnade sageduse kohta. Kui mingil kindlal perioodil esineb sõna paljudes näidetes, siis võib põhjendatult eeldada, et seda kasutatakse kirjalikes tekstides sageli ($d \geq 2$). Näidete puudumist seevastu ei saa pidada tähenduslikuks.

2.3. Sõnale selgituse lisamine. Kui sõna kasutades on lisatud mis tahes kujul selgitus (sõnaseletus või sünonüüm joonealuse märkusena, sulgudes sõna järel või sõnaloendis; samuti sünonüümi kasutamine vahetult põhisõna kõrval jne), siis näitab see, et autori hinnangul tuntakse sõna alles vähe. Kui seda hinnangut usaldada, siis võiks eeldada, et $d < 2$. Seevastu, kui mingis tekstis vaatlusaluse neologismi kohta selgitused puuduvad, aga muude neologismide puhul on neid antud, siis on autori arvates enamik teksti lugejaid sõnaga tuttavad. Kui tekst on suunatud suuremale publikule, siis võib eeldada, et $d \geq 2$. Parimad allikad sõnaseletuste olemasolu või puudumise uurimiseks on Aaviku propagandistliku sisuga tõlked, eeskätt sari „Hirmu ja õuduse jutud", mis katab suhteliselt pika perioodi (1914–1928).

2.4. Eksplitsiitne hinnang sõna leviku kohta. Peale implitsiitse hinnangu, mida näitab sõnaseletuste olemasolu või nende puudumine, võib Aaviku töödest leida sõnade leviku kohta ka eksplitsiitseid hinnanguid. Selliste hinnangute põhiallikas on „Uute ja vähem tuntud sõnade sõnastiku" teine trükk, kus tehissõnade levikut on hinnatud kolmeastmelisel skaalal lühendite abil: *k* näitab, et sõna on „juba täieõiguselisena tarvitusel", *ku* tähendab, et sõna on „juba tarvitusele tulemas", ja *ke* tähendab, et sõna on „alles ettepaneku astmel" (Aavik 1921: 6.) Tegelikult on sõnastikus kasutatud vaid skaala kaht viimast lühendit: *ku* vastab siinse artikli 1. astmele ja *ke* nullastmele. Eksplitsiitseid viiteid annab Aavik ka 1924. aastal ilmunud töös „Keeleuuenduse äärmised võimalused" [seal on kasutusel kaks astet: sõnad, mida kunagi ei kasutata või mida kasutab ainult nende autor ($d = 0$), ja sõnad, mida kasutatakse laiemalt ($d \geq 1$)], ning samuti hilisemates töödes (Aavik 1931; 1932a; 1932b).

2.5. Esinemus õigekeelsussõnaraamatutes. Sõnaraamatud – olgugi et enamik Eestis avaldatud ükskeelsetest sõnastikest on normatiivsed – annavad sõna kasutamise kohta kasulikke vihjeid. Kõik neis sisalduvad sõnad ei ole tingimata kasutusel (arhaismid, n-ö ametlikud neologismid jne). Seevastu peavad need sõnastikud mainima kõiki laialdases kasutuses olevaid sõnu kas või selleks, et näidata sõna ebasoovitavust. Järelikult näitab sõna puudumine õigekeelsussõnaraamatust, et $d < 2$, kui mitte arvestada 1953. aasta „Väikest õigekeelsuse sõnaraamatut", mis oli kitsama sõnavalikuga ja kust jäid välja sõnad, mida peeti liiga võõrasteks. Enne 1976. aastat välja antud õigekeelsussõnaraamatute puhul ei ole ilmselt kahtlusi, et nad ei olnud

keeleuuenduse sõnade suhtes kuigi hästi meelestatud, nii et kui sõna neis esineb, siis näitab see, et ta on juba levinud või levimas väljapoole n-ö teerajajate ringi ($d \geq 2$).

2.6. Esinemus uudissõnade sõnaraamatutes. Uute või harva esinevate sõnade sõnastike eesmärgiks on kajastada üht sellist osa sõnavarast, mida õigekeelsussõnaraamatud tavaliselt ei kata. ÕS-idega võrreldes on uudissõnade sõnaraamatutes sõna leviku kohta esitatud info mõneti vastupidine. Sõna puudumine sellisest sõnastikust – eeldades, et seda ei ole lihtsalt unustatud sinna lisada – näitab peaaegu kindlalt, et sõna on juba täiesti tavaline ega tajuta seda enam neologismina ($d = 3$). Sõnastikus esinemine aga näitab, et vastaval perioodil (mis ei kattu tingimata sõnastiku ilmumisajaga) tajutakse sõna veel neologismina. Seetõttu võib eeldada, et vähemalt osaliselt selle perioodi jooksul ei olnud sõna tavaline ($d < 3$). Kui sõnastik on rangelt deskriptiivne, siis on sõna esinemine sõnastikus märk vähemalt sellest, et perioodi jooksul on sõna hakatud kasutama, mis õigustab selle lisamist märksõnastikku ($d \geq 1$) (suuremad deskriptiivsed uudissõnade sõnaraamatud on Raag 1979; Erelt, Kull, Meriste 1985; Erelt 1989). On ka teist tüüpi, propageeriva eesmärgiga sõnastikke, kus esitatakse sõnu, mida kunagi ei ole kasutatud või mida on kasutanud ainult sõna autor (Aavik 1919b; 1921; Kõrv 1936; Saagpakk 1982; 1996).

Lõpetuseks tuleks täpsustada, et nende tunnuste ja levikuastmete vastavusreeglite jäigalt mehaaniline rakendamine võib viia ekslike või vastuoluliste tulemusteni. Info, mida üks või teine tunnus annab, ei ole rangelt kindla iseloomuga ja seda tuleb tõlgendada koos ülejäänutega, arvestades vajaduse korral igale konkreetsele juhtumile eriomaseid mõjutegureid ja tingimusi.

3. Üksiksõnade analüüs ja protsesside tüpoloogia

Sõna eluea eri etappide levikuastmed võimaldavad koostada umbkaudseid levikukõveraid protsessi graafiliseks esitamiseks. Toimida võib samal viisil nagu klassikaliste levikukõverate puhul selle ainsa erinevusega, et ordinaatteljele paigutatud muutuja ei ole pidev, vaid diskreetne. Nõnda saame esiteks sirged horisontaalsegmendid, mis asuvad eri kõrgustel ja esindavad leviku eri järke. Kahe taseme üleminekuaeg vastab joonisel kas järgmise taseme esimesele teadaolevale punktile või eelmise taseme viimasele teadaolevale punktile ega pruugi täpselt vastata kahe järgu üleminekuajale keelereaalsuses. Peale selle on ilmselge, et tegelikkuses ei ole nende järkude puhul tegu nii järskude üleminekutega ühelt tasemelt teisele: järkude vahel ei ole katkestusi ega ole vahejärkudes ($d = 1$ või $d = 2$) levik kindlasti mitte muutumatu. Et graafiline esitus intuitiivselt reaalsusega rohkem kooskõlla viia, võib oletusliku levikukõvera tõmmata pidevana, ühendades omavahel eri kõrgustel asetsevate tasemete algus- või lõpupunktid. Tuleb täpsustada, et sel viisil saadud kõver ei kajasta protsentuaalselt sõna kasutajate arvu ajas. Ordinaatteljel kajastatud levikuastmete intervallid ei vasta ühelegi kindlaksmääratud muutujale. Tõtt-öelda ei ole sellise kõvera eesmärk mitte niivõrd deskriptiivne, kuivõrd tüpoloogiline: selle üldkuju võimaldab kindlaks teha teatava levikutüübi. Illustreerigem seda meetodit ja tüpoloogiat, milleni meetod viib, mõne näite varal.

3.1. *veenma*

Selle tüve lõi Aavik 1914. aasta märtsis-aprillis verbivormina (kujul *veenma*) ja kasutas seda samal aastal mai lõpus või juuni algul tuletisena *veendumus* koos selgitava märkusega (Aavik 1924: 48) sarja „Hirmu ja õuduse jutud" esimeses köites (1914: 46). Latentsusjärk oli seega äärmiselt lühike. Aasta hiljem võib sarja kolmandas köites näha kaht verbi, mille olemasolu sõna *veendumus* eeldas: nendeks olid *veenma* ja *veenduma*, viimane neist *nud*-kesksõnana *veendunud* (Hirmu ja õuduse jutud 3: 22, 9). Harald Põld mainib samal aastal ajakirjas Eesti Kirjandus Aaviku kirjutiste keelelisi eripärasusi analüüsides, et sõna *veenduma* on uudissõnana vastuvõetav, sest see on moodustatud eesti tüve põhjal (Põld 1915: 309) (*sic!*). Arvatavasti on selles tekstis tegu sõna esmaesinemusega mõne teise autori kui Aaviku enda tekstis. Sõna esimene n-ö pärisnäide, mida võib pidada esmase levikujärgu alguseks (d = 1), on ühes Johannes Semperi tekstis. Aastal 1916 kasutas ta ajakirjas Vaba Sõna (lk 133) ilma selgituseta vormi *veendlik* tähenduses 'veenev' (vt Olesk 1976). Aaviku enda järgi leidis sõna kasutamist enne 1917. aastat tudengilehes Üliõpilaste Leht ning ajalehtedes Päälinna Teataja ja Päevaleht (Aavik 1924: 48). Tõik, et Lauri Kettunen võttis 1917. aastal sõnad *veenda* (*veenma*), *veenduda* (*veenduma*) ja *veendumus* oma eesti-soome sõnastiku märksõnade hulka, näib tõepoolest viitavat, et teatav hulk autoreid oli neid sõnu kasutanud. Kõik selle sõna esinemused, mis minul XX sajandi teise kümnendi kohta õnnestus tuvastada, pärinevad siiski keeleuuenduse liikumise pooldajatelt: 12. veebruaril 1917. aastal kasutas Tuglas verbi *veenduma* Aavikule saadetud kirjas (Kultuurilugu kirjapeeglis 1990: 126), samuti esineb sõna 1918. aastal Maeterlincki „Sinilinnu" tõlkes (lk 15) Marie Underi sulest (vt Tooming 1973) ja 1919. aastal kasutas sõna J. Semper (vt Kaart 1979). Aavik lisas ise sõna kasutades endiselt selgitusi: 1917. aastal „Hirmu ja õuduse juttude" 8., 9. ja 10. köites, 1919. aastal Postimehes (*veenvad* koos vahetult sellele järgneva sünonüümiga *uskumapanevad*, vt Aavik 1919a), 1920. aastal taas õudusjuttude sarjas. Viimasel juhul annab autor selgituse vaid ühele sõna *veendumus* esinemusele (mis kummalisel kombel on köites sõna esinemustest viimane) (Hirmu ja õuduse jutud XII: 89). 1921. aastal esinevad sõnad *veenduma*, *veendumus*, *veene* (tähenduses 'veendumus'), *veenev* ja *veenma* „Uute sõnade ja vähem tuntud sõnade sõnastiku" teises trükis (Aavik 1921). Neile on seal antud märgend *ku*: nagu eespool mainitud, tähendab see, et sõna on juba tarvitusele tulemas. Kui neid sõnu oleks kirjakeeles väga laialt kasutatud, siis andnuks Aavik neile ilmselt märgendi *k*. Seega võib eeldada, et sõna *veenma* vorme oli alles esmase leviku järgus (d = 1), mida ei lükka ümber ükski tuvastatud näide. Sõna esineb ka Marie Underi tekstides 1921. ja 1923. aastal (vt Liiv 1976). 1924. aastal kirjutab Aavik, et verbi *veenma* esineb „igal pool, on koguni kooliraamatuisse teed leidnud" (Aavik 1924: 48). Samal aastal võib leida ühest Gustav Suitsu kirjutisest *v*-kesksõnalise vormi *veendav* (vt Kukk 1974). Hoolimata sellest, et Suits oli kirjanduslikus plaanis keeleuuenduse pooldajatest kirjanikele lähedane autor, ei olnud ta Aaviku ettepanekutest siiski vaimustunud ja kuulus oma keele poolest pigem konservatiivsete autorite hulka. Nii on alust oletada, et 1924. aastaks oli alanud sõna üldistumise järk (d = 2). Kirjakeele arhiivis esineb tüvi *veenma* esimest korda muuseas just aasta hiljem, kui Aaviku enda tekste mitte arvestada. Aastal 1926 võib sõna leida ajakirja Looming ühest numbrist vähemalt kolm

korda: Aaviku tüve on seal kasutanud E. Raudsepp (*veenav*), E. Kubjas (*veenduda*) ja F. Tuglas (*veene*) (Looming 1926, nr 2, *resp*. lk 197, 157 ja 119). Kirjakeele arhiivist selgub, et samal aastal on sõna *veendumus* kasutanud A. H. Tammsaare „Tõe ja õiguse" I köites. Kõik see kinnitab, et selleks ajaks oli sõna *veenma* tüvi kirjanike seas laialt kasutusel. 1920. aastate lõpu ja 1930. aastate kohta on kirjakeele arhiivis arvukalt näiteid: 1929. aastal kasutab sõnu *veenduma*, *veendumus* ja *veene* ka K. A. Hindrey, kes oli keeleuuenduse suhtes väga kriitiline. 1933. aastal võeti sõnad *veen(a)ma*, *veenduma*, *veendumus* ja *veenev* VÕS-i märksõnastikku. Siiski ei viita miski veel kindlalt sellele, et nad olid selleks ajaks saavutanud 3. levikuastme. 1936. aastal selgitatakse neid sõnu A. V. Kõrvi „Uute ja teiste vähemtuntud sõnade sõnastikus", mis viitab sellele, et neid võidi tajuda endiselt neologismidena. Seda järeldust tuleks siiski võtta ettevaatlikult, sest tegusõna *veenma* võib olla nimetatud sõnastikus pelga soovi tõttu kajastada ammendavalt Aaviku tehissõnaloomingut. 1953. aastal pääsesid *veenma* ja teised peamised sellega seotud sõnakujud stalinistlikust puhastuskampaaniast ja nende esinemine samal aastal avaldatud „Väikeses õigekeelsuse sõnaraamatus" on esimene kindel viide sellele, et need sõnad olid lõimunud üldkeelde (d = 3). Tänapäeval kuulub sõna *veenma* kõigi keelekasutajate aktiivsesse sõnavarasse nii suulises kui ka kirjalikus registris.

Selle lühikese ajaloolise ülevaate põhjal saadud tulemused võimaldavad koostada alljärgneva levikukõvera. See iseloomustab esimest levikutüüpi, mida võiks nimetada p i d e v a k s.

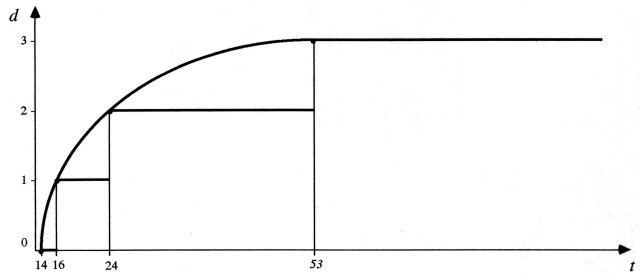

J o o n i s 2. Sõna *veenma* levikukõver.

3.2. *jaunis*

Sõna *jaunis*, tähendusega 'suursugune, õilis, üllas' lõi Aavik 1913. aastal. Esimest korda kasutas ta seda 1915. aastal uuemat eesti luulet käsitlevas trükises (Aavik 1915: 5). Aasta hiljem kirjutas Karl August Hindrey ajalehele Postimees Aaviku trükise arvustuse, kus tõstis sõna *jaunis* esile ja mõistis selle hukka. Hindrey kritiseerib eksplitsiitselt ainult seda, et *jaunis* sarnaneb läti sõnaga *jauns* 'noor, uus'. Seega on talle vastukarva sõna kõla, mitte niivõrd selle kunstlik päritolu. Samas kutsub Hindrey üles kõiki, kes oskavad sõnu luua, pakkuma välja uut sama sisuga sõna, sest muidu võib *jaunis* paraku käibele minna (Postimees 1916, nr 67, lk 2). Kümmekond päeva hiljem pühen-

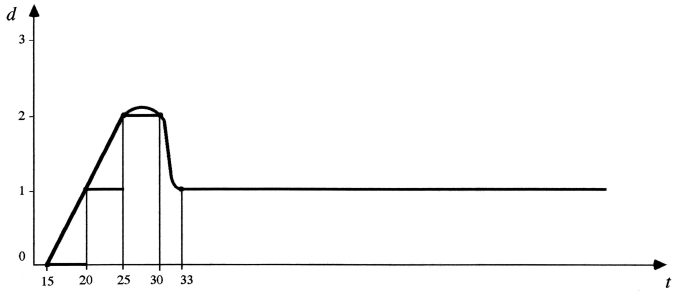

J o o n i s 3. Sõna *jaunis* levikukõver.

das Hindrey sõnale terve artikli (1916), nimetades ühte talle esitatud sõnaettepanekut ja täpsustades oma kriitikat. Aavik vastas Hindreyle kiiresti, algatades poleemika, mis ulatus üle mitme lehenumbri ja kus sõna *jaunis* väga sageli mainitakse. Niisugune reklaam Eesti ühe tähtsama päevalehe külgedel aitas kaasa sõna tuntuks saamisele võrdlemisi suure hulga lugejate seas. Ilmselt selgitab see, miks kasutab Aavik 1917. aastal ilmunud kogumikus „Siuru" ja 1919. aastal Postimehes komparatiivivormi *jaunim*, pidamata vajalikuks sellele selgitust lisada. Sõna *jaunis* passiivne tundmine ei tõesta siiski midagi kasutussageduse kohta. Arvestades sõna laialdast tuntust, võib eeldada, et uuendusmeelsed autorid eksperimenteerisid *jaunis*-sõnaga üsna varakult. Esimene näide, mis minul tuvastada õnnestus, pärineb 1920. aastast: Marie Under kasutab sõna neljal korral saksa luuletuste tõlkes (Valik Saksa uuemast lüürikast 1920: 72, 77, 149, 151, vt Tooming 1973). Aasta hiljem hindab Aavik, et *jaunis* on juba tarvitusele tulemas (Aavik 1921). Kirjakeele arhiivis on viide sellele, et sõna esineb 1922. aastal ühes Oskar Lutsu följetonis (vt ka Saari 1970; Erelt, Kull, Meriste 1985: 33). Luts ei kuulunud teerajajate hulka, kuid kasutas siiski teatavaid uuendusi (näiteks *nd*-lõpulist kesksõna). 1925. aastal võeti *jaunis* „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatusse", kuid nurksulgudega, viidates sellele, et sõna ei soovitata kasutada. Et sõnaraamatu autorid ei olnud kuigi altid ära märkima uuendusi, mis neile ei meeldinud, siis näitab selle sõna esitamine, et ta oli kirjakeeles muutunud juba liiga sagedaseks, et teda lihtsalt ignoreerida. Seega võib eeldada, et sõna oli saavutanud 2. levikuastme. Näib, et järgnevatel aastatel sõna kasutamine siiski vähenes. 1926. aastal kasutas *jaunist* August Mälk (vt EKS I: 627), kes ei olnud suur keeleuuenduse pooldaja, kuid pärast teda võib kuni Nõukogude okupatsioonini leida sõna kohta vaid kaks näidet aastatest 1930 (J. Pählbärck) ja 1937–1939 (J. Barbarus). 1933. aasta „Väikeses õigekeelsussõnaraamatus" *jaunis* ei esine ja võib eeldada, et sõna on taandunud 1. levikuastmele (Johannes Barbarus, kes sõna hiljem kasutab, on keeleuuenduse pooldaja). Sõna esineb ühel juhul veel aastatel 1957–1958 A. Jakobsoni tekstis (vt Saari 1970: 717), kuid hilisemates sõnastikes *jaunis* enam ei kajastu. Taas võib seda kohata 1985. aastal ilmunud uudissõnade sõnastikus (Erelt, Kull, Meriste 1985), mis püüab kajastada 1960. ja 1970. aastatel kirjakeelde ilmunud või taasilmunud sõnu. Seda võiks pidada märgiks, et nimetatud perioodil leidis *jaunis* teatavat kasutamist. Tegelikult on sõnastikus toodud

kaks näidet aastatest 1948 ja 1957, kuid need on saadud valikkogumikest, kus taasavaldati tekste, mis algselt olid ilmunud kahe sõja vahelisel perioodil (Luts ja Barbarus). Võrreldava sisuga sõnastik (Erelt 1989) sõna *jaunis* ei maini, ehkki märksõnu on selles rohkem kui 1985. aasta omas. *Jaunis* ei esine üheski elektroonilises korpuses. Seega näib olevat tõenäoline, et tänapäeval sõna enam ei kasutata. Et sõna siiski esineb nii uudissõnade sõnastikus (Erelt, Kull, Meriste 1985) kui ka seletussõnaraamatus (EKS I 1991; EKSS 1 2009), siis võib tinglikult jääda seisukohale, et sõna on ka tänapäeval 1. levikuastmel. Sõna *jaunis* levikukõver kajastab sellist levikuprotsessi, mida võib nimetada k a t k e s t a t u k s. Sõna hakkab levima (d = 1 ja d = 2), kuid mingil põhjusel selle levik peatub (võib-olla oli põhjus selles, et „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat" pidas sõna ebasoovitavaks, võib-olla aga ka selles, et sõna esialgne levik oli vaid pealiskaudne mood), seejärel sagedus väheneb ja muutub lausa olematuks.

3.3. *süüme*

Sõna *süüme* lõi Aavik aastal 1924 ja ka kasutas seda samal aastal. Teised autorid (nt J. Barbarus) kasutasid sõna 1930. aasta paiku (Saari 1970: 724). *Süüme* esineb M. Wrangelli eesti-prantsuse sõnaraamatus (1932). Samal aastal nimetas Aavik seda muude tehissõnade seas, mida teised autorid on kasutama hakanud (Aavik 1932a: 18). 1933. aastal kasutas sõna Mait Metsanurk, kes oli Aavikuga küll sõprussuhetes, kuid ei kuulunud keeleuuenduse pooldajate hulka. See võiks tähendada, et *süüme* oli saavutanud 2. levikuastme. Sõna ei esine siiski 1933. ega 1936. aasta VÕS-is ega ka 1937. aastal „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatus". Seega näib, et *süüme* kasutamine oli tollal veel sporaadiline (d = 1). Et 1938. aastal kasutas *süümet* Aleksander Aspel (liitsõnas *süümepiin*), 1939. aastal leiab sõna ühest filosoofiaõpikust ja 1940. aastal „Väikesest õigekeelsus-sõnaraamatust", siis võib järeldada, et 1930. aastate lõpuks oli sõna saavutanud 2. levikuastme. Nõukogude ajal näis sõna taanduvat: kirjakeele arhiiv ei kajasta ühtegi näidet ajavahemiku 1940–1959 kohta, samuti ei leia seda sõna 1953. aasta VÕS-ist. Kui see ei viita täielikule hääbumisele, siis vähemalt sellele, et sõna on läinud tagasi sporaadilisele sagedusele (d = 1). Eduard Vääri järgi tarvitati siiski sõna ülikoolis, näiteks Villem Alttoa ja Valmar Adamsi kirjandusloengutel.[3] 1959. aastal kasutas *süüme*-sõna tõlkija Georg Meri, 1960. aastal luuletaja Juta Kaidla – mõlemal juhul oli tegu värsstekstidega (Saari 1970: 724). Need näited paistavad siiski olevat üksikud. 1960. aasta ÕS-is sõna ei esine. Kirjakeele arhiivist nähtub, et *süüme* tuli taas kasutusse (d = 2) 1965. aastal, kuid liitsõna *süümepiinad* esikomponendina, mitte enam iseseisva sõnana. Sel kujul on sõna kasutanud mitu kirjanikku ja tõlkijat: Villem Gross (1965), Rudolf Sirge (1967), Rein Saluri (1968), Raimond Kaugver (1968), Ott Ojamaa (1970), Egon Rannet (1972) jt. *Süümepiinad*, nagu ka *süüme* (mis esimesega just nagu kaasas käis), esineb 1976. aasta ÕS-is. Tänapäeval on see liitsõna laialt kasutusel nii suulises kui ka kirjalikus keeles (d = 3). 3. levikuastmele üleminekut on keeruline täpselt dateerida. Igatahes võib arvata, et 1970. aastail oli sõna ilmselt veel 2. levikuastmel, sest K. Kanni ja N. Kaplinski „Eesti-prantsuse sõnaraamatus" (1979) seda ei ole.

[3] Info saadud Eduard Väärilt 11. augustil 1994.

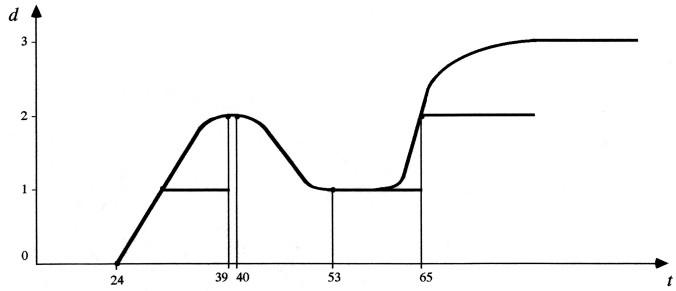

J o o n i s 4. Tüve *süüme* levikukõver.

Tüve *süüme* levikukõver illustreerib kolmandat levikutüüpi, mida esimesega võrreldes võib nimetada e b a p i d e v a k s l e v i k u k s: algsele populaarsusele järgneb suhtelise hääbumise periood, mille järel tuleb tüvi kirjalikku keelde tagasi ja hiljem jätkab arengut kuni kõnekeelde jõudmiseni.

3.4. *meede*

Sõna *meede* lõi Aavik üsna hilja. Ehkki kaks uudissõnade sõnastikku (Erelt, Kull, Meriste 1985: 65; Erelt 1989: 3) nimetavad sõna sünniajaks 1941. aastat, tuvastas siinse artikli autor sõna esmaesinemuse alles 1942. aasta veebruaris ajakirjas Eesti Sõna avaldatud Aaviku artiklis, kus ta pakub välja „kaks tarvilist uut sõna" (*meede* ja *õstuma*) (Aavik 1942). Näib, et järgnevatel aastatel sõna ei kasutatud. 1944. aastal läks Aavik eksiili ja Nõukogude Liit annekteeris Eesti teist korda: ilmselt just see muutis sõna leviku võimalused kaduvväikeseks. Aavik kasutas sõna Rootsis (vt Poe 1955: 362) (peamiselt mitmuses), kuid 1953. aasta „Väikeses õigekeelsuse sõnaraamatus" ega 1960. aasta ÕS-is *meede* ei esine. Samuti ei esine seda Andrus Saareste „Eesti keele mõistelises sõnaraamatus", mis avaldati Rootsis ajavahemikul 1958–1968 ja mis tutvustuse järgi oli „kõige suurem eesti keele sõnaraamat".[4] *Meede* võis tol ajal paista ühena paljudest Aaviku mõttetöö viljana surnult sündinud neologismidest. 1969. aastal kasutas sõna siiski Jaan Kross ühes eessõnas (vt Erelt, Kull, Meriste 1985: 64). Seejärel hakkas sõna sagedus järsult tõusma: *meedet* hakati kasutama kirjanduses ja trükimeedias. Aastal 1973 tarvitas seda teadeteagentuur ETA uudises, mille hiljem trükkis ära Rahva Hääl (22. III 1973). Seda peaaegu ametlikus registris kasutamist võib pidada 2. levikuastme tähistajaks. *Meede* esineb 1976. aasta ÕS-is, samuti Kanni ja Kaplinski „Eesti-prantsuse sõnaraamatus" (1979). Tänapäeval on *meede* enamiku keelekasutajate aktiivses sõnavaras, vähemalt mitmusliku vormina *meetmed*: ainsuslikku vormi *meede* ei kasutata ega sageli teatagi. Arvestades sõna esinemissagedust trükimeedias (ja eeldatavasti ka raadios ja televisioonis) 1970. aastate teisel poolel, võib oletada, et üleminek 3. levikuastmele toimus kõige hiljem 1980. aastate algul.

Sõna *meede* pika ühtlase algusjärguga levikukõver illustreerib neljandat levikutüüpi, mida võib nimetada v i i v i t a t u d a l g u s e g a l e v i k u k s.

[4] Iga vihiku kaanel.

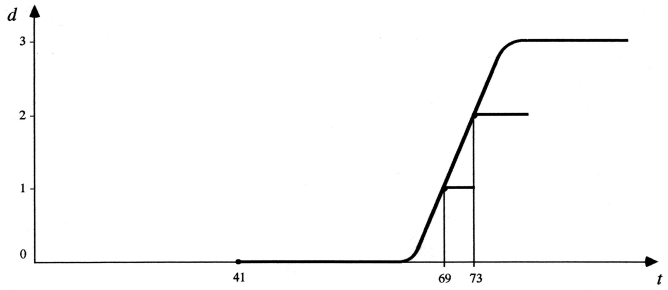

J o o n i s 5. Sõna *meede* levikukõver.

Aaviku loodud ja üldkeele sõnaraamatutes esineva 57 tehistüve käekäigu kohta ükshaaval tehtud analüüs näitab, et kõik need tüved saab jagada nelja ülalkirjeldatud levikutüüpi. Et siinse artikli maht ei võimalda laskuda kõigi nende sõnade käekäigu üksikasjadesse, olen nad siinkohal rühmitanud levikutüübi järgi, lähtudes praeguseks kindlaks tehtud tunnustest.

I. Pidev levik: *embama*, *ese*, *evima*, *kolp*, *laup*, *liibuma*, *lünk*, *malbe*, *meenuma*, *muide*, *mõrvama*, *naasma*, *nentima*, *nõme*, *nördima*, *range*, *reetma*, *relv*, *roim*, *siiras*, *sulnis*, *taunima*, *tõik*, *uje*, *veenma*.

II. Katkestatud levik: *aabe*, *eetma*, *hõirima*, *jaunis*, *kaavitama*, *luger*, *luutma*, *nõnge*, *nüüre*, *olbama*, *penama*, *põrpima*, *päänima*, *reivik*, *reltima*, *riin*, *rimp*, *seerma*, *solge*, *volbe*, *välmima*.

III. Ebapidev levik: *malnis*, *neim*, *selmet*, *süüme*, *võstma*, *väisama*, *õõvastama*.

IV. Viivitatud algusega levik: *lüüme*, *meede*, *tarnima*, *teimima*.

Need tehistüved, mida peale Aaviku enda ei ole kasutanud ükski teine autor, moodustavad viienda levikutüübi, null-leviku, mida iseloomustab sirge levikujoon. Ülaltoodud klassifikatsioon ei pruugi olla lõplik. Kui avastatakse uusi andmeid, siis võib osa tüvedest paigutada mõne teise levikutüübi alla. Kõige tõenäolisem on see IV levikutüübi tüvede puhul, mis võivad sattuda III levikutüüpi, kui seni tuvastamata näited tõendavad, et neid on nende sõna loomisperioodil kasutanud teised autorid.

Kui erandid välja arvata, võib täheldada, et tänapäeval üldkasutatavad tüved kuuluvad I levikutüüpi, s.t nende sõnade levik algas kiiresti pärast nende loomist ja tõenäoliselt on nende kasutussagedus regulaarselt kasvanud. Hilisema (ebapideva või viivitatud algusega) levikuga tüved on enamikule allakirjutanu informantidest tundmatud ja kirjakeeles vähe levinud (v.a *meede*, *süüme*, *tarnima*, *väisama* ja *õõvastama*). See võib tähendada, et need sõnad on kas alles oma elukäigu alguses – et neil ei ole olnud piisavalt aega, et laiemalt levida –, või tõenäolisemalt, et uuendusmeelsed autorid, kes hakkasid neid sõnu 1960. ja 1970. aastatel kasutama, ei suutnud vastupidiselt sajandi teise ja kolmanda kümnendi sarnaste püüdlustega keelepropageerijatele saavutada nende sõnade kasutamist laiema üldsuse seas, mis omakorda võib viidata sellele, et nende sõnade levikuks ei olnud enam vajalikke tingi-

musi. Siiski tuleb märkida, et hilisemal ajal (alates 1990. aastatest) on rohkem levima hakanud sõnad *selmet* ja *õõvastama* (eeskätt kesksõnana *õõvastav*), mille üha sagedasemat esinemust suuremates ajalehtedes (Postimehes, Päevalehes ja Õhtulehes) võib aastate kaupa jälgida (vt joonist 6 ja 7).

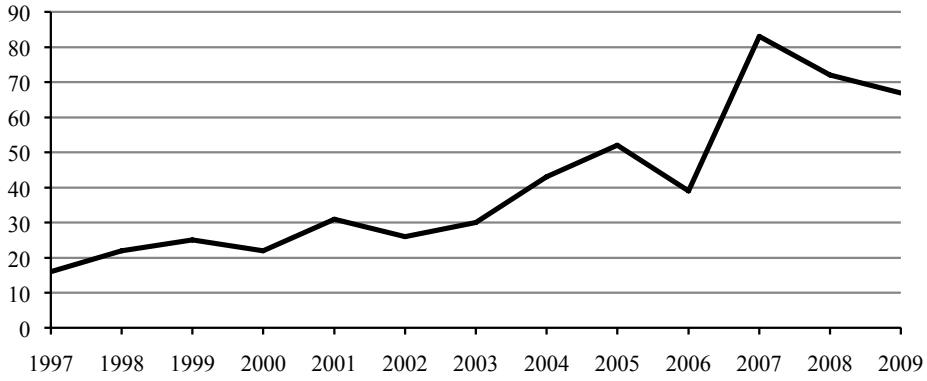

J o o n i s 6. Sõna *selmet* levik ajakirjanduses 1997–2009 (absoluutne sagedus Postimehes, Päevalehes ja Õhtulehes).

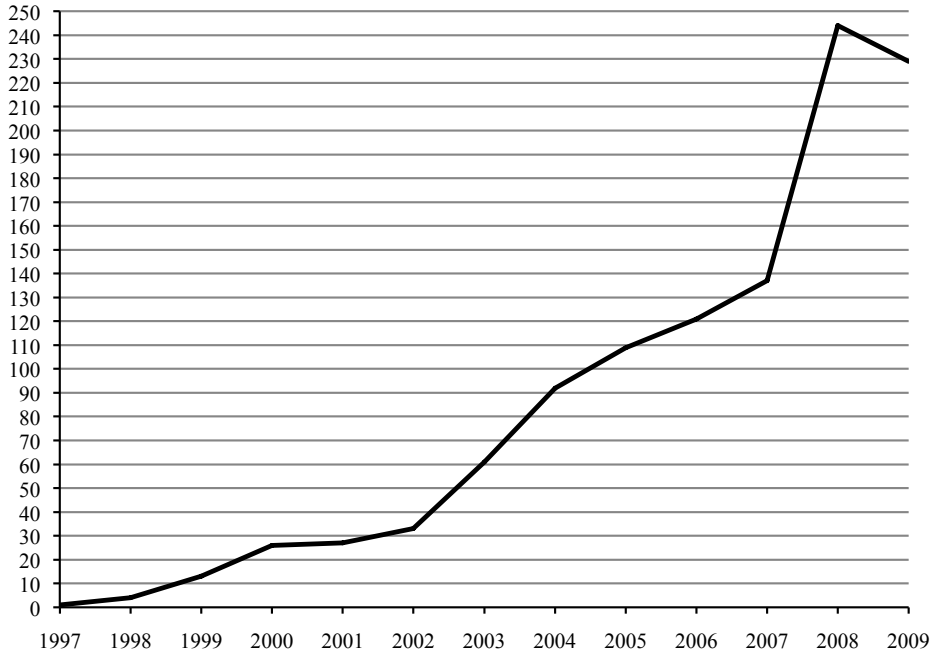

J o o n i s 7. Tüve *õõv* levik ajakirjanduses 1997–2009 (absoluutne sagedus Postimehes, Päevalehes ja Õhtulehes).

Kui *selmet* on kasutusel pigem kirjakeeles ja kuulub pisut kõrgema stiili juurde, siis *õõvastama* kuulus 2010. aastal siinse artikli autori 77 % informantide aktiivse sõnavara hulka (vt Chalvin 2010: 240) ja näib olevat kümmekonna aasta jooksul saavutanud 3. levikuastme, kuigi seda tegusõna 1999. aasta ÕS-is veel ei olnud. Nende kahe sõna saatus näitab, et Aaviku tehistüvedel on veel tulevikku. Mõni unarusse jäänud tüvi võib hakata ootamatult levima ja saada isegi üldkasutatavaks.

Tõlkinud MADIS JÜRVISTE

Kirjandus

A a v i k, Johannes 1915. Eesti luule viletsused. Tartu: Noor-Eesti.

A a v i k, Johannes 1917. Keele ilo. – Siuru I. Tallinn, lk 136–148.

A a v i k, Johannes 1919a. Väike uuendusettepanek Eesti õigekirjutuses. – Postimees, nr 83, lk 2.

A a v i k, Johannes 1919b. Uute sõnade sõnastik. Tartu: Istandik.

A a v i k, Johannes 1921. Uute sõnade ja vähem tuntud sõnade sõnastik. Tallinn: A. Keisermann'i kirjastus.

A a v i k, Johannes 1924. Keeleuuenduse äärmised võimalused, Tartu: Istandik. 2. tr 1974. Stockholm: Eesti Keele ja Kirjanduse Instituut.

A a v i k, Johannes 1931. Eesti keele leksikaalse rikastamise ja peenendamise poole. Kimp uusi tüvisõnu. – Looming, nr 9, lk 973–976.

A a v i k, Johannes 1932a. Keeleline käsiraamat uuenduste ning ametliku ja uuendusliku keele erinevuste tundmaõppimiseks. Tallinn–Tartu: Istandik.

A a v i k, Johannes 1932b. Sada uut tyvisõna. Tallinn: Istandik.

A a v i k, Johannes 1942. Kaks tarvilist uut sõna. – Eesti Sõna, nr 39, 18. II 1942, lk 6.

C h a l v i n, Antoine 2010. Johannes Aavik et la rénovation de la langue estonienne. Paris: ADÉFO/L'Harmattan.

C o o p e r, Robert L. 1989. Language Planning and Social Change. Cambridge Cambridge: University Press.

Eesti-prantsuse sõnaraamat. K. Kann ja N. Kaplinski (koost). Tallinn: Valgus, 1979.

Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat. „Eesti keele õigekeelsuse-sõnaraamatu" II, täiendatud ja parandatud trükk. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, 1925–1937.

EKS I = Eesti kirjakeele seletussõnaraamat. I kd A–I, 4. v. *hüdrolüütiline–jüüt*. Tallinn: Valgus, 1991.

EKSS 1 = Eesti keele seletav sõnaraamat 1. A–J. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009.

E r e l t, Tiiu 1989. Väike uudissõnastik. 2., täiendatud trükk. Tallinn: Valgus.

E r e l t, Tiiu, K u l l, Rein, M e r i s t e, Henno 1985. Uudis- ja unarsõnu. Tallinn: Valgus.

H i n d r e y, Karl August 1916. Keelemehega jaunis. – Postimees, nr 74, 31. III 1916, lk 2.

Hirmu ja õuduse jutud 1. Toim. Joh. Aavik. Tartu: Reform, 1914.

Hirmu ja õuduse jutud 3. Tartu: Reform, 1915.

Hirmu ja õuduse jutud 8. Tartu: Reform, 1917.

Hirmu ja õuduse jutud 9. Valitud novellid 1. Tartu: Istandik, 1917.
Hirmu ja õuduse jutud 10. Liivamees. Tartu: Istandik, 1917.
Hirmu ja õuduse jutud XII. Tartu: Istandik, 1920.
K a a r t, Ene 1979. Uut ja vähem tuntud sõnavara J. Semperi loomingus a. 1917–1919. Diplomitöö. Tartu Riiklik Ülikool.
K e t t u n e n, Lauri 1917. Eesti-soome sõnaraamat. Helsinki: Otava.
K r o l l, R. 1968. Johannes Semperi keelelised seisukohad ja keeletarvitus. Diplomitöö. Tartu Riiklik Ülikool.
K u k k, Kersti 1974. Eripärast sõnavara G. Suitsu loomingus a. 1918–1930. Diplomitöö. Tartu Riiklik Ülikool.
Kultuurilugu kirjapeeglis: Johannes Aaviku & Friedebert Tuglase kirjavahetus. Koostanud ja kommenteerinud Helgi Vihma. Tallinn: Valgus, 1990.
K õ r v, August Voldemar 1936. Uute ja teiste vähemtuntud sõnade sõnastik. Tallinn: Ilo.
L a a n e, Lauri 1972. Eripärast sõnavara G. Suitsu loomingus aastatel 1898–1917. Diplomitöö. Tartu Riiklik Ülikool.
L i i v, Ellen 1976. Eripärast sõnavara Marie Underi loomingus a. 1921–1928. Diplomitöö. Tartu Riiklik Ülikool.
M a a n s o, Sven 1978. Eripärast sõnavara O. Lutsu loomingus a. 1907–1925. Diplomitöö. Tartu Riiklik Ülikool.
M a e t e r l i n c k, Maurice 1918. Sinilind. Tartu: Odamees.
M e n d r a s, Henri 1989. Éléments de sociologie. Paris: Armand Colin.
O l e s k, Juta 1976. Eripärast sõnavara J Semperi loomingus a. 1911–1917. Diplomitöö. Tartu Riiklik Ülikool.
P o e, Edgar Allan 1955. Enneaegne matmine ja teisi jutustusi. Novellide teine valikkogu. Koostanud ja tõlkinud J. Aavik. Stockholm: Vaba Eesti.
P õ l d, Harald 1915. Keeleline kirjastik nr. 1–8. – Eesti Kirjandus, lk 307–311.
R a a g, Raimo 1979. Uusi eesti sõnu. Uppsala: Finsk-ugriska institutionen.
R a a g, Virve 1998. The Effects of Planned Change on Estonian Morphology. (Studia Uralica Upsaliensia 29.) Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
R o g e r s, Everett M. 1995. Diffusion of Innovations. 4th ed. New York: Free Press.
S a a g p a k k, Paul F. 1982. Eesti-inglise sõnaraamat. Estonian-English Dictionary. New Haven–London: Yale University Press. 2. tr 1992, Tallinn: Koolibri.
S a a g p a k k, Paul F. 1996. Valik vähelevinud sõnu. Tallinn: Koolibri.
S a a r e s t e, Andrus. Eesti keele mõisteline sõnaraamat I–IV. Stockholm: Vaba Eesti, 1958–1963.
S a a r i, Henn 1970. Johannes Aaviku vanemate noomenitüvede saatusi. – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 713–725.
T i i t, A. 1964. Johannes Vares-Barbaruse keelest. Diplomitöö. Tartu Riiklik Ülikool.
T o o m i n g, Heidi 1973. Eripärast sõnavara Marie Underi loomingus a. 1904–1920. Diplomitöö. Tartu Riiklik Ülikool.
U r n, Merle 1978. Eripärast sõnavara G. Suitsu loomingus 1930. aastal. Diplomitöö. Tartu Riiklik Ülikool.
Valik Saksa uuemast lüürikast. [Koostanud ja tõlkinud] Marie Under. Tallinn: Auringo, 1920.
VÕS = Väike õigekeelsus-sõnaraamat. Koostanud Elmar Muuk. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1933; 1936; 1937; 1940.

Väike õigekeelsuse sõnaraamat. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1953.
W r a n g e l l, Moritz Benvenut von 1932. Dictionnaire estonien-français. Tallinn: Istandik, 1932.
ÕS = Õigekeelsussõnaraamat. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960; Tallinn: Valgus, 1976.

Diffusion of Linguistic Innovations Suggested by Johannes Aavik

Keywords: Estonian language reform, Johannes Aavik, diffusion of linguistic innovations

The Estonian language reform movement (1912–1944) led by Johannes Aavik introduced quite a lot of radical linguistic innovations into standard Estonian. So far, Aavik's innovations have been studied mainly from the point of view of their methods of formation and theoretical justifications. The process of their coming into use, although it is probably their most striking aspect, has aroused little scholarly attention. The „normal" way to study the process of diffusion would be to carry out a statistical survey of a large part of Estonian literature from the launching of the innovation up to now. At present, this quantitative method cannot possibly be put into practice, since the existing digital corpora of Estonian texts are not comprehensive enough for the period of the language reform. The article, after having analysed the methodological requisites of such a study and the models provided by the sociologists of innovation, elaborates an indirect, qualitative method for studying the diffusion of artificial root-words created by J. Aavik. The author first works out a 4-grade scale of diffusion. He then examines 6 types of clues, which enable to locate a word on the scale at different moments of time and to draw an approximate diffusion curve. The application of the method reveals 4 main diffusion patterns: 1) continuous diffusion; 2) abandoned diffusion; 3) discontinuous diffusion; 4) delayed diffusion. The article ends in a classification of the 57 artificial root-words accepted by Estonian dictionaries into these four categories, and with a quantitative study of the diffusion of the roots *selmet* and *õõv* in the Estonian press during the last 15 years.

Antoine Chalvin (b. 1966), PhD, National Institute of Oriental Languages (INALCO, Paris), Department of Central and Eastern Europe, associate professor; Europes-Eurasia Research Centre (CREE, Paris), antoine.chalvin@inalco.fr